

Jugoslavenska privreda nakon platno-bilansne krize: regionalni aspekt

FRANCE KRIŽANIĆ

Ekonomski institut Pravnog fakulteta u Ljubljani

Sažetak

U tekstu se razmatra regionalni aspekt dinamike mijenjanja jugoslavenske privrede u razdoblju između i nakon otklanjanja vanjskotrgovinske neravnoteže tijekom 1987. i 1988. godine. Čitavo se razdoblje dijeli na četiri podrazdoblja, od kojih se posljednja dva djelomično poklapaju. Prvo je podrazdoblje uspona i pada proizvodnje od 1984. do 1987. drugo je podrazdoblje uspostavljanja vanjskotrgovinske ravnoteže u 1987. i prvoj polovini 1988. godine; treće i četvrto podrazdoblje zahvaćaju drugu polovinu 1988. i prvu polovinu 1989. godine. U priloženoj tabeli prikazani su koeficijenti korelacije ranga između mijenjanja strukture industrijske proizvodnje u odnosu na vanjskotrgovinsku razmjenu, prilike na tržištu, privrednu efikasnost, angažman rada i znanja, kao i utjecaj države na industrijsku proizvodnju poreznim opterećenjima, olakšicama i usmjeravanjima.

Jugoslavija se u osamdesetim godinama našla u recesiji zbog nedovoljne izvozne orijentacije, odnosno zbog uvozne predimenzioniranosti (za izvozne mogućnosti i visok neto izvoz kapitala izazvan projektom »planiranog zaduživanja« previsoke uvozne zavisnosti), pa je trebalo zajedno sa rešavanjem problema stagnacije privredne delatnosti ukloniti i vanjskotrgovinsku neravnotežu, odnosno deficit u vanjskotrgovinskoj razmeni. Nakon toga je do temelja narušena i unutrašnja ravnoteža, što je uzrokovalo eskalaciju inflacije. Sredinom osamdesetih započela je praktički nesmetana trka pojedinih komponenti finalne potrošnje (lične, investicione, državne i izvoza) za što većim udelom u društvenom proizvodu. Privredni subjekti su ovu utrk u shvaćali kao anticipirani »mark-up« — ugrađivanje inflacionih očekivanja u cene, kao nadoknađivanje zaostajanja ili pak kao otklanjanje dispariteta u cenama.

Platno-bilansna kriza koja je u toj deceniji prouzrokovala privredni zastoj Jugoslavije, 1987. i 1988. uklonjena je jačanjem konvertibilnog izvoza te uvozne supstitucije. Time je iščezla glavna dugoročna prepreka privrednom rastu, ali su se pojavile nove. U ovom članku se bavimo dinamikom menjanja regionalne strukture industrijske delatnosti u razdoblju između i nakon uspostavljanja vanjske ravnoteže.

Nakon 1986, kada su stigli svi računi projekta »planirane inflacije«, dolazi do potpune i opšte privredne stagnacije aktivnosti (sve do 1988). Industrijska

proizvodnja i šumarstvo ostali su na istom nivou, turizam (noćenja) je opao za 3%, otkup poljoprivrednih proizvoda za 7%, a građevinarska delatnost za 8%. U tom razdoblju je među privrednim delatnostima nešto ojačao samo saobraćaj (za 8%). Uslovi privređivanja u Jugoslaviji su se u poslednje dve godine tako brzo menjali da postoje čak četiri bitno različita podrazdoblja.

U prvoj polovini 1988. na jugoslovensku privrednu delatnost osetno negativno je uticalo »zamrzavanje cena« i snažno ograničavanje uvoza repromaterijala. U martu je prvi i za kratko počeo da raste otkup poljoprivrednih proizvoda. U maju započinje neprekidan rast i industrijska proizvodnja, u junu se ubrzava delatnost turizma, a u decembru i saobraćaja, građevinarstva i šumarstva. Oživljavanje privredne delatnosti prouzrokovala je deregulacija, dok je pokušaj uspostavljanja unutrašnje ravnoteže donekle zakočio taj podsticaj. Negativan uticaj je bio najmanji kod industrijske delatnosti (ograničen uglavnom na novembarski zastoje).

U prvom polugodištu 1989. stigao je nov »talas« privrednog rasta izazvan monetarnom ekspanzijom (koja je očito više nego nadoknadila negativan uticaj visokih kamatnih stopa) i prolaznog privrednog optimizma.

Konačno je sredinom 1989. došlo do zastoja proizvodnje, karakterističnog za privredu u hiperinflaciji. Prvo je u martu nastupio u saobraćaju, u maju u građevinarstvu, a u junu u industriji, turizmu te otkupu poljoprivrednih proizvoda. U prvoj fazi takvog zastoja privredna delatnost obično jako koleba pa, shodno tome, i povremeno ojača, bilo u čitavoj privredi ili pak samo u pojedinom sektoru (u junu, na primer, tako je bilo sa saobraćajem).

Posle 1986. zastoje rasta industrijske proizvodnje zahvatio je gotovo čitavu Jugoslaviju. Do 1988. proizvodnja je nešto ojačala na Kosovu (za 9%), dok je u Vojvodini, Hrvatskoj, užoj Srbiji i Makedoniji ostala jedva postotak iznad, a u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori te Sloveniji čak ispod nivoa iz 1986. Već samim nagovještavanjem deregulacije, u maju 1988. je otpočeo rast industrijske proizvodnje u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Makedoniji i Sloveniji, a u letnjim mesecima i u Srbiji (sa obe pokrajine). Najkasnije, tek u decembru, ojačala je i industrijska proizvodnja u Crnoj Gori. Najnoviji zastoje, prouzrokovani eskalacijom inflacije, započeo je u maju 1989. u Hrvatskoj, u junu je zahvatio Bosnu i Hercegovinu, a u sledećim mesecima i ostale republike i pokrajine.

Koeficijente korelacije ranga rasta proizvodnje po republikama odnosno pokrajinama te vanjskotrgovinske razmene, tržišnih uslova, privređivanja kapitalom, upotrebe rada i znanja te uticaja države putem poreznih opterećenja izračunali smo Spearmanovom formulom (regresijskom se analizom nismo poslužili zbog visoke inflacije). Koeficijenti korelacije pokazuju da li se struktura jugoslovenske industrijske proizvodnje poslednjih godina u proseku menja isto kao struktura pomenutih ekonomskih veličina (izvoza, itd.), ili se menja nezavisno od njihovih promena. Kod izvoza, uvoza, zaliha i cena, depozita privrede te poreza, uzeli smo u obzir dinamiku, a kod privređivanja kapitalom, angažmana rada i znanja strukturne udele republika u poslednjem razdoblju za koje postoje raspoloživi podaci (uglavnom 1986).

Koeficijenti korelacije ranga mogu imati vrednosti od ± 1 . Kod pozitivnog predznaka je veza između ranga menjanja proizvodnje po republikama i odgovarajuće ekonomske veličine (izvoza, itd.) u proseku srazmerna; jača je što se vred-

nost koeficijenta više približava 1. Kod negativnog predznaka veza je suprotna, što znači da one republike koje su natprosečno povećale proizvodnju zaostaju u rastu (odnosno u samom strukturnom udelu) određene ekonomske vrednosti (na primer izvoza). Kada je vrednost 0, veza između tih veličina u posmatranom razdoblju nismo ustanovili, što zbog indikativnosti rezultata ove analize ipak ne znači da ona stvarno ne postoji. Na osnovu rezultata možemo tvrditi da se u republikama sa natprosečnim porastom proizvodnje natprosečno povećao i izvoz (ili bilo koja od ostalih analizom zahvaćenih ekonomskih vrednosti) i, obrnuto, da za rezultate oko 0 ovakva veza ne postoji.

Rezultate analize menjanja strukture jugoslovenske industrijske proizvodnje u drugoj polovini osamdesetih godina predstavljamo za četiri podrazdoblja, kod čega se poslednja dva (jer je reč o mesečnim podacima) delimično poklapaju. Prvo je razdoblje uspona i pada proizvodnje, zajedno sa poremećajima ukupnog privređivanja, od 1984. do 1987. godine. Drugo je razdoblje uspostavljanja vanjskotrgovinske ravnoteže, od 1987. do 1988. Treće i četvrto su razdoblja između uspostavljanja vanjske ravnoteže te eventualnog zaustavljanja inflacije ili pak definitivnog privrednog kraha. Kao što smo već naveli, prilike su donekle različite u drugoj polovini 1988. i u prvoj polovini 1989. Tako smo analizu menjanja strukture podelili na razdoblje od jula do novembra 1988. i na celinu od jula 1988. do juna 1989. godine. U analizi mesečnih podataka za proizvodnju upotrebili smo desczonirane vrednosti (očišćene od slučajne i sezonske komponente). Kod vanjskotrgovinske razmene te cena, zbog poteškoća sa hiperinflacijom, to nismo uradili.

MENJANJE STRUKTURE INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE PO REPUBLIKAMA

Korelacija ranga	1987/1984	1988/1987	nov/jul 88	jun 89/jul 88
1. Izvoz	-0.5238	-0.0476	-0.0238	0.1905
2. Konv. izvoz	-0.6667	0.1190	-0.0714	0.2831
3. Konv. izvoz u izvozu 1988	-0.6190	-0.7143	0.0000	0.5238
4. Konv. izvoz u izvozu	0.5714	0.4286	-0.4286	-0.1429
5. Uvoz	-0.5952	-0.7857	0.4762	0.1905
6. Konv. uvoz	-0.4762	-0.6429	0.4286	0.6667
7. Konv. uvoz u uvozu 1988	-0.3333	-0.3333	0.0476	-0.0476
8. Konv. uvoz u uvozu	-0.1190	-0.4048	-0.1905	0.2857
9. Izvoz/uvoz	0.0000	0.3571	-0.1667	-0.0952
10. Izvoz/uvoz 1988	-0.1667	0.1190	-0.4571	-0.2857
11. Konv. izvoz/konv. uvoz	0.2857	0.5000	-0.2857	-0.0714
12. Konv. izvoz/konv. uvoz 1988	-0.3810	0.0000	-0.4286	0.0476
13. Cene na malo	-0.5952	-0.5457	-0.2381	0.0476
14. Depoziti privrede	0.0476	0.0714	-0.5714	0.0000
15. Fond za nerazvijene (3)	0.7143	0.4048	0.3333	0.1429
16. Akumulacija na sredstva (4)	-0.4643	-0.4405	0.3214	0.3690
17. Udeo vis. i viš. obrazovanja (1)	0.5000	0.6190	-0.1667	-0.4048
18. Udeo nekv. radnika (1)	-0.6190	-0.2619	-0.3333	-0.0714
19. Zaposleni u privredi (1)	-0.3571	-0.4524	0.3095	0.4286
20. Udeo viš. obraz. u privredi (1)	0.2619	0.0238	0.5000	0.2381
21. Udeo nekv. radnika u privredi (2)	-0.4762	-0.1667	-0.2857	-0.1190
22. Udeo istraž. radnika (1)	-0.1905	-0.2143	0.6429	0.1190
23. Porezi	-0.5238	-0.0238	-0.5952	0.5476

U prvih dvanaest redova tabele predstavljamo koeficijente korelacije ranga između menjanja strukture jugoslavenske industrijske proizvodnje te vanjskotrgovinske razmene. U prvom redu tabele vidimo negativnu vezu između menjanja strukture proizvodnje te uvoza. Između 1984. i 1987. godine proizvodnja je najviše ojačala u republikama sa najslabijom dinamikom izvoza. Kod konvertibilnog izvoza (podaci u drugom i trećem redu tabele) negativna veza je bila čak jača nego kod ukupnog izvoza. Zaokret ekonomske politike u 1987. i 1988. godini doneo je promenu pre svega u konvertibilnom izvozu. Ako usporedimo rezultate u drugom i trećem redu tabele (drugi stupac), možemo zaključiti da se u ovim godinama nije povećala proizvodnja pretežno konvertibilnih izvoznika, nego onih koji su tek počeli sa preorijentisanjem prodaje na konvertibilno tržište. Rezultati pozitivne veze između privrednog rasta i jačanja izvoza došli su tek u prvoj polovini 1989. godine. U drugom i trećem redu tabele vidimo da je taj zaokret bio naročito jak kod konvertibilnog izvoza i pretežno konvertibilnih izvoznika.

Vežu između menjanja strukture industrijske proizvodnje i uvoza predstavljamo od petog do osmog reda tabele. Ova veza je do 1988. negativna i vrlo jaka, što znači da je kod republika sa natprosečnim rastom uvoza industrijska proizvodnja zaostajala, odnosno da je privredni zastoj bio još jači. To vredi kako za ukupan tako i za konvertibilan uvoz, a, takođe — samo u nešto manjem obimu — za republike više orijentisane na kupovinu robe na konvertibilnom tržištu. Ovi rezultati pokazuju da su na jugoslavensku proizvodnju sredinom osamdesetih godina očito presudno uticali i drugi faktori (pre svega državna regulacija, »zamrzavanjem« čas cena čas nečeg drugog, negativne kamatne stope, precenjen kurs dinara, i sl.) koji su zakočili delatnost čak i tamo gde nije bilo uvoznih ograničenja (u vidu nestašice deviza za redovitu nabavu poluproizvoda i sirovina). U poslednja dva stupca od petog do osmog reda tabele vidimo pozitivnu vezu između menjanja strukture uvoza i industrijske proizvodnje republika odnosno pokrajina od sredine 1988. i dalje (kod konvertibilnog uvoza ova veza s vremenom jača), što označuje početak razdoblja uvoznog podsticanja proizvodnje.

Veza između menjanja strukture jugoslovenske industrijske proizvodnje po republikama i pokrajinama te pokrivenosti uvoza izvozom u robnoj razmeni sa inostranstvom (usluge nisu uzete u obzir) vidi se od devetog do dvanaestog reda tabele. U prvom stupcu vidimo da je rast proizvodnje u republikama u kojima je pokrivenost robnog uvoza izvozom bila veća, sredinom osamdesetih godina zaostajao. One koje su natprosečno povećale industrijsku delatnost ipak su donekle popravile inače slabiju pokrivenost na konvertibilnom tržištu. Isto, i još izraženije, važi za 1987. i 1988. U drugoj polovini 1988. došlo je do zaokreta (treći stupac od devetog do dvanaestog reda tabele). Poboľšanje devizne likvidnosti očito je omogućilo povećanje proizvodnje naročito u republikama u kojima je rastao deficit u robnoj razmeni sa inostranstvom. U prvoj polovini 1989. prilike se donekle poboľšavaju.

Vežu između menjanja strukture jugoslovenske industrijske proizvodnje te prilika na tržištu analizirali smo korelacijom ranga između promena proizvodnje i cena (na malo). U trinaestom redu tabele vidimo da je od sredine osamdesetih do kraja 1988. u Jugoslaviji brže rasla industrijska proizvodnja republika i po-

krajina sa manjim poskupljenjem roba i usluga. Ova veza je vremenom sve manja, pa u poslednjem stupcu tabele vidimo da je u prvoj polovini 1989. već pozitivna.

Rezultate analize menjanja strukture industrijske proizvodnje u odnosu na veću ili manju privrednu uspešnost predstavljamo od četrnaestog do šesnaestog reda tabele. Veza između akumulativnosti i privrednog rasta (šesnaesti red tabele) republika i pokrajina u promatranom periodu prilično varira. Na osnovu rezultata u četrnaestom i petnaestom redu tabele možemo zaključiti da u drugoj polovini osamdesetih nije bilo naročite veze između privredne (u našem slučaju finansijske) uspešnosti te rasta industrijske proizvodnje po republikama, dok su rezultati podsticanja bržeg razvoja manje razvijenih delova zemlje i kod proizvodnje vremenom sve slabiji. Veza između primanja iz fonda za nerazvijene i natprosečnog rasta industrijske proizvodnje brzo iščezava.

Jugoslovensku industrijsku proizvodnju sredinom osamdesetih godina karakterizira jaka negativna korelacija ranga između akumulativnosti i privrednog rasta republika odnosno pokrajina. Sredinom 1988. prilike se bitno menjaju: od tada natprosečno raste proizvodnja republika sa natprosečnom akumulativnom privredom. Uspeh deregulacije je kod regionalne strukture čak trajniji i jači nego kod granske (gde je bio ograničen samo na drugu polovinu 1988 — inače se granskom strukturom za procenu jugoslovenskog privrednog rasta, koja je svakako interesantna, ovde ne bavimo). Pokušaj stabilizacije politike u drugoj polovini 1988. pokazuje prilično jaka negativna veza između depozita privrede i porasta proizvodnje u pojedinim republikama. Takvo povećanje proizvodnje nije moglo dugo da traje (pa i nije: pokušaj stabilizovanja unutrašnje ravnoteže propao je već krajem 1988, što između ostalog pokazuje i ponovo prekinuta veza između strukture industrijske proizvodnje i depozita privrede u poslovnim bankama).

Prema rezultatima korelacije ranga između menjanja strukture proizvodnje te angažmana rada i znanja (od sedamnaestog do dvadesetdrugog reda tabele) možemo zaključiti da inflacija na tom planu, barem do sredine 1989, još nije prouzrokovala приметnu štetu. Rezultati u devetnaestom redu tabele ukazuju da od sredine 1988. natprosečno jača proizvodnja republika odnosno pokrajina sa većim udelom zaposlenih u privredi. Relativno optimističku sliku, odnosno orijentisanost na veći kvalitet, pokazuju rezultati angažmana stručno obrazovanih radnika (ljudskog kapitala) te upotrebe istraživačkog rada. Korelacija ranga između menjanja proizvodnje te angažmana nekvalifikovanih odnosno polukvalifikovanih radnika čitavo je vreme negativna, dok je kod radnika sa višom i visokom školskom spremom pozitivna (što znači da natprosečno jača proizvodnja u onim delovima zemlje koji među zaposlenima imaju veći udeo školovanih ljudi). U prvoj polovini 1989. se prilike donekle pogoršavaju (koeficijenti korelacije ranga su niži), ali do izrazitog zaokreta do kojeg mogu dovesti diseconomije (zbog hiperinflacije) još nije došlo. U sedamnaestom redu tabele vidimo da od sredine 1988. zaostaje proizvodnja republika odnosno pokrajina sa većim udelom radnika sa višom i visokom stručnom spremom van privredne delatnosti. U privredi ova veza nije samo i dalje pozitivna, nego jača (dvadeseti red tabele).

Koeficijente korelacije ranga između proizvodnje i angažmana istraživačkog rada predstavljamo u dvadesetdrugom redu tabele. U obzir smo uzeli udeo re-

gistrovanih i neregistrovanih istraživača u ukupnom broju zaposlenih radnika. Proizvodnja je u republikama sa većim udelom istraživača među zaposlenim radnicima sredinom osamdesetih čak zaostajala. Do zaokreta u brži privredni rast republika odnosno pokrajina sa većim udelom istraživača došlo je tek sredinom 1988. Deregulacija je, dakle, na razvojnom području dovela do pozitivnih rezultata.

Uticaj države na strukturu industrijske proizvodnje poreskim opterećenjima, olakšicama i usmerenjima predstavljamo u poslednjem (dvadesetitrećem) redu tabele. Rezultati pokazuju vezu između menjanja proizvodnje i prihoda države. U celini je uticaj poreskih opterećenja ili pak olakšica bio najprimetniji za vreme propalog pokušaja stabilizacije u drugoj polovini 1988, kad je veza bila negativna i jaka. Međutim, monetarna ekspanzija u 1989. kumovala je čak pozitivnoj vezi između proizvodnje i prihoda države.

Prema desezoniranim podacima od juna 1989. do februara 1990. industrijska proizvodnja SFRJ opala je za preko 6%. Najmanji pad među republikama i pokrajinama bio je u Makedoniji i Crnoj Gori (oko 4%), nešto veći u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj te Vojvodini (5%), a veći od ukupnog smanjenja jugoslovenske industrijske proizvodnje u užoj Srbiji (7%), Sloveniji (9%) i na Kosovu (14%).

Hiperinflacija, koju je omogućila monetarna ekspanzija vodena nakon završetka platno-bilansne krize, učinila je svoje i kod redukcije proizvodnje. U našoj analizi na ovakav rasplet odnosno produbljivanje privredne krize SFRJ, ukazuje pozitivna veza između rasta proizvodnje, cena, uvoza i poreza u pojedinim republikama i pokrajinama.

France Križanić

*THE YUGOSLAV ECONOMY AFTER ITS BALANCE OF PAYMENT CRISIS:
THE REGIONAL ASPECT*

Summary

The author considers the regional aspect of the dynamics of the Yugoslav economy in the period before and after the removal of the foreign trade imbalance during the years 1987 and 1988. The whole period can be divided into four sub-periods, the last two partly coinciding. The first sub-period is that of an increase and fall of production from 1984 to 1987; the second sub-period is the one in which a foreign trade balance was established, in 1987 and in the first half of 1988; the third and fourth sub-periods fall into the second half of 1988 and the first half of 1989. The chart that accompanies the text demonstrates the coefficients of rank correlation between the changing structure of industrial production and foreign trade exchange, conditions on the market, economic efficiency, engagement of work and of knowledge, as well as the influence that the state exercises upon industrial production through tax loads, exemptions and re-directions.